3.3. Medrese, Mektep ve Üniversiteler

Medreseler: Bir ilim ve eğitim kurumu olan medrese kavramının ders kökünden türetilmiş olması, medresenin ilimle olan ilişkisine işaret eder. Medreseler İslam kültür ve medeniyetinin en önemli ve en uzun süre yaşayan eğitim, öğretim ve ilim kurumlarıdır.

33 bk. Erünsal, "Kütüphane", 27/11.
34 Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, 38.

Medreseler, Türklerin İslam dünyasına hâkim oldukları dönemin başlangıcında kurulmuştur. Bir eğitim ve öğretim kurumu olarak Nizamülmülk'ün 1065'te Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medresesi, İslam dünyasının diğer medreselerine örnek teşkil eder.

Bağdat'taki Nizamiye Medresesi, İslam ülkelerindeki yüksek öğretime ders programını getiren ilk eğitim kurumudur. Müstansıriyye Medresesi, Nizamiye modelinde 1227'de açılmıştır. Medreselerin mimari yapısı genellikle kare planlı olup ortasında bahçe bulunurdu. Derslikler, konferans salonları, teknik birimler, kütüphane, depolar ve ambarları yanında, hastane, yemekhane, hamamlar ve mahzenlerin eklenmesiyle giderek genişleyen bir külliyeye dönüşmüştür.[35]

Anadolu Selçukluları Dönemi'nde Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum başta olmak üzere ülkenin her yerinde medreseler açılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Sahn-ı Seman Medresesi ile Kanuni Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği Süleymaniye Medreseleri'nde yetişen ulema, Osmanlı ilim geleneğinde önemli eserler bırakmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına yakın dönemde Bosna vilayetinde yüz elli civarında hadis ihtisas medresesi bulunmaktaydı. Hindistan'da bulunan Diyobend Medreseleri de Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'ye gönderilen yardımlara öncülük etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1925 yılında resmî olarak kapatılan medreseler Balkanlar'da ve Anadolu'da hâlen işlevini sürdürmekte ve araştırmacıların ilgisini çekmektedir.

Rasathaneler: Medreselerin uzmanlık alanlarına ayrılmasıyla birlikte ortaya çıkan birimlerdendir. Astronomik gözlem yapmak için kullanılan özel bina ve evler de rasathane olarak kullanılmıştır. Rasathanelerin maddi ihtiyaçları devlet hazinesi ya da ilmî merak sahibi zenginler tarafından karşılanırdı.

Akademik çalışmaların gerçekleştiği rasathaneler ilk kez İslam coğrafyasında kurulmuştur. Halife Memun Dönemi'nde ilki Bağdat yakınlarındaki Şemmasiye, diğeri de Şam yakınlarındaki Kâsiyûn rasathaneleriyle başlayan gözlem çalışmaları, astronomik gözlemciliğin ilk kez kurumsallaştığını göstermektedir.

Görsel 4. 8: Rasathanelerdeki astronomik gözlemlerde yön bulma aleti olarak geliştirilen "usturlap"

35 Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, 2/163-164.

Rasathanelerin yaygınlaşma sürecinde XIII. yüzyılda kurulan Merâga Rasathanesi'nde astronominin yanında diğer ilim dallarında da çalışmalar yürütülmekteydi. Burada ilk kez inşa edilmiş devasa aletlerle gerçekleştirilen faaliyetlerin etkileri XVI. yüzyıla kadar İslam dünyasında devam etmiştir. Bu dönemde Takiyyudin Muhammed'in İstanbul'da kurduğu rasathane, teknik bakımdan çağdaşlarından ileriydi. Bu etkileri Avrupa'da XVI. yüzyılın ortalarında başlayan ilmî gelişimde de görebiliriz. Günümüzde **gözlemevi** denilen rasathaneler, astronomiye ve evrenin yakından tanınmasına katkı sağlamaya devam etmektedir.[36]

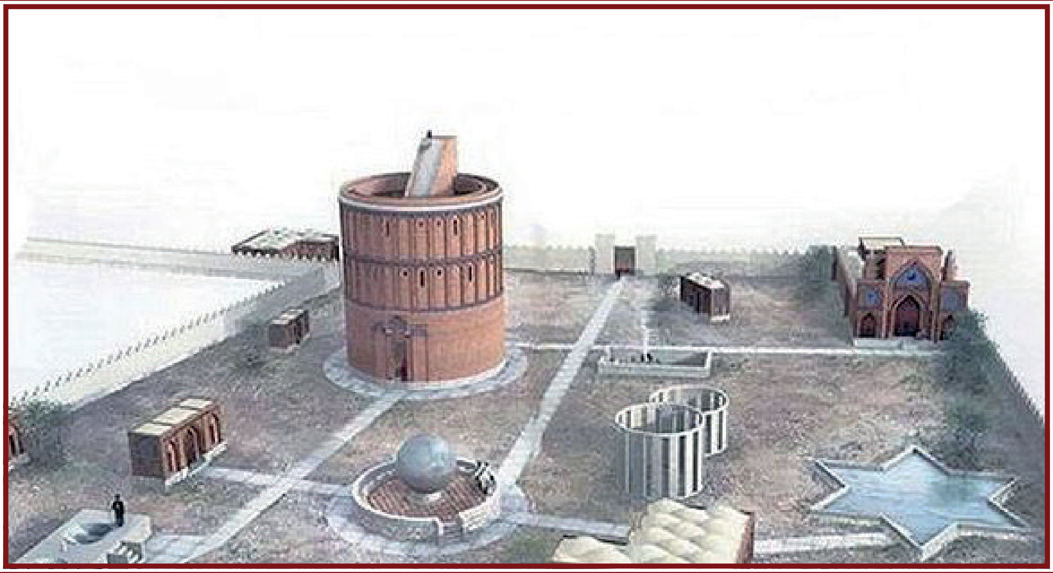

Görsel 4. 9: Rasatheneler, müstakil ilmî araştırma kurumları olarak İslam kültür ve medeniyetinin dünya ilim mirasına armağanıdır. (temsilî illüstrasyon)

Mektep: İslam kültür ve medeniyetinde Emeviler ve Abbasilerden itibaren okuma yazma ve Kur'an öğretilen okullara **küttab** adı verilirdi. Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılarda **Sıbyan Mektebi** denilmiştir. Osmanlılarda zamanla bu mekteplere **Mahalle Mektebi** ve **Taş Mektep**, hocalarına da **muallim** denilmiştir.[37]

Abbasilerde mektep, **mektebifelsefe** gibi belli bir branşı ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan itibaren mektep kavramı bugünkü okul karşılığında yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Kurumsal anlamda XVIII. yüzyıl ıslahat hareketleri sürecinde teknik bilgi ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuş, mesleki ve teknik ortaöğretim ile yükseköğretim düzeyinde ilim üreten eğitim ve öğretim kurumları olmuştur.

Günümüzdeki İstanbul Teknik Üniversitesi ve Deniz Harp Okulunun temelleri olan **Mühendishane-i Bahr-i Hümayun**, Osmanlı Devleti'nde 1775'te Batılı tarzda kurulan ilk mekteptir. XIX. yüzyılda ilimde ıslahat hareketi olarak çok sayıda mektep açılmıştır. **Mekteb-i Tıbbiyye** (Tıp Fakültesi), **Mekteb-i Mülkiye** (Siyasal Bilgiler Fakültesi), Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar

36 Aydüz, "Kandilli Rasathanesi", 24/301-303.
37 Baltacı, "Mektep", 29/9.

Fakültesi), **Darülfünunualiye** (Fen ve Edebiyat Fakültesi) ve **Darulmuallimin** (öğretmen mektebi) bunlardandır.

Üniversiteler: İslam kültür ve medeniyetinin kurumsal yapısının yüzyıllar içerisinde gelişip değişmesine bağlı olarak ilim kurumları da kendilerini yenilemiştir.[38] Bu güncelleme hem karşılaşılan diğer kültür ve medeniyetlerle etkileşimden hem de toplumun ihtiyaçlarından kaynaklanan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. İslam dünyasında medreseler, yüksek eğitim ve öğretim veren kurumlar olarak işlevini sürdürmüştür.

Görsel 4.10: Külliye, İslam dünyasında çok işlevli yapı kompleksi olarak ilim kurumları ekseninde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. (Bayezid Cami ve Külliyesi/ İstanbul)

Endülüs'ün Kurtuba şehrinde kurulan üniversite ile ilim talebelerinin doğuya yolculuk yapma ihtiyacı azaltmıştır. İspanya'da özellikle tıp okulları ve hastaneler oldukça gelişmiştir. Mesela Müslümanların sahip oldukları tıp bilgisinin Batı'ya aktarıldığı önemli merkezlerin başında Salerno Tıp Okulu gelmektedir.

Başta İtalya, İspanya ve Fransa olmak üzere Batı'da kurulan üniversiteler Müslümanlardan elde ettikleri bilgi birikimlerini öğrencilerine tercüme faaliyetiyle aktarma yoluna gitmiştir. İbni Sina'nın öğretileri üzerine kurulan Bologna Üniversitesi, Napoli Üniversitesi, Tübingen, Oxford ve Cambridge Üniversiteleri; antik Yunan kültürü de dahil olmak üzere felsefe, tıp ve diğer ilimlerde Arapçadan Avrupa dillerine tercüme hareketinin merkezleri olmuşlardır.[39]

Fatımilerden günümüze kadar devam eden Mısır'daki Camiatu'l-Ezher ile İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen **Sahn-ı Seman Medreselerinin** devamı olan

38 Bozkurt, "Mektep", 29/5.
39 bk. Macit, "Tercüme Hareketleri", 40/498-504.

Görsel 4.11: Araştırma ve gözlem, ilim kapısının iki anahtarıdır. İslam kültür ve medeniyeti, günümüzde özgün üretimi gerçekleştirecek potansiyeli barındırmaktadır. (İstanbul Üniversitesi giriş kapısı/İstanbul)

İstanbul Üniversitesi gibi kurumlar, beş yüzyılı aşkın bir süredir eğitim ve öğretim faaliyetlerini devam ettiren dünyadaki sayılı ve saygın ilim kuruluşlarındandır. İslam kültür ve medeniyetinde hayatın içinde bir ilim faaliyeti sunan **külliye** modeli, Müslümanların ilim faaliyetleri için çağlar boyunca teori-pratik birlikteliğiyle başarısını sürdürmüştür.

Üniversiteler dışında farklı sivil toplum kuruluşları, bilimsel araştırma enstitüleri ve müzeler, İslam dünyasında ilmî faaliyetlerin yürütüldüğü kurumlar olarak işlev görmektedir. Topkapı Sarayı'nın bahçesi içerisindeki **Has Ahırlar** olarak bilinen bölümde 2008 yılında kurulan **İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi** bir model olarak daha önce Prof. Dr. Fuat Sezgin tarafından Frankfurt'ta kurulan müzenin bir benzeridir. Aynı zamanda İslam bilim tarihi çalışmalarının yapıldığı vakıf çatısı altında dünya çapında bilim adamlarınca önemli atölye çalışmaları yürütülmekte olup kaynak eserlerde çizimleri verilen, dönemlerinin özgün icatları olan aletler, aslına bire bir uygun şekilde yeniden imal edilmekte ve sergilenmektedir .

Görsel 4.12: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı ve İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi (İstanbul)